

Jezdecké podobizny Přemyslovců a Lucemburků v Gelnhausenově kodexu A

DAVID JUNEK

Dobové podobizny posledních Přemyslovců a Lucemburků na panovnických pečetích¹ a v jihlavském Gelnhausenově kodexu se těší zasloužené pozornosti a jsou atraktivním doprovodem řady historických prací. Výtvarnou stránkou iluminací Gelnhausenova kodexu A se zabýval doposud nejpodrobněji Antonín Friedl.² Pozoruhodná je však i stránka heraldická.

Codex iuris privilegia nec non Comuni civitatis Iglaviae³ (Sbírka privilegií, statut a nálezů jihlavského městského a horního práva), byl založen Janem z Gelnhausenu a vedle něj se na vzniku kodexu podíleli dva další písaři a dva iluminátoři. Vznik je kladen mezi léta 1400 - 1408. Výtvarně kultivované iluminace se pohybují okolo rozměru 9 x 12 cm a jasně prozrazují dobu svého vzniku: vztyčené křídlo klenotu (oproti horizontálnímu raně gotickému), kolčí přilba (místo kbelíkové), terč (místo trojúhelníkového štítu) a úplné plátové brnění nohou (místo kroužkového brnění). Iluminátor nepochybně znal tyto moderní prvky ze současného života i výtvarného umění. Velmi zajímavé je i heraldické řešení štítu, korouhve a hlavně kropíře. Jde o to posoudit, zda iluminátor zachytil reálnou podobu, nebo zda se jedná o výtvarnou invenci neodpovídající skutečnosti. Podklady pro jezdecké podobizny jednotlivých panovníků měl iluminátor přímo v ruce - kodex totiž obsahoval opisy privilegií udělených městu Jihlavě českými králi a moravskými markrabaty - na jejichž pečetích byla dobová jezdecká podobizna vladaře.

Folio 9 - PRVNÍ JEZDECKÁ PODOBIZNA KRÁLE VÁCLAVA I. - k privilegii z roku 1249, rozměr vyobrazení 77 x 158 mm. Jezdec v plátovém brnění a tmavě modrém varkoči se zlatými tečkami a v přilbě s korunkou, přikryvadly a klenotem (černé křídlo posypané zlatými lístky), drží korouhev s českým lvem a štít čtvrcený českými lvy a moravskými orlicemi. Jednodílný okrový kropíř je posypán bílými růžičkami a nese vpředu štít s plamennou svatováclavskou orlicí a vzadu štít s českým lvem.

Vyobrazení neodpovídá skutečnosti: kropíř a křídlo na přilbě (jako symbol ochrany sv. Václavem⁴) užity poprvé až na pečetí Přemyslovců roku 1262, praporec se znamením lva užit týměž panovníkem až roku 1270 a čtvrcení štítu užito až Janem Lucemburským roku 1322.⁵ Předlohou této iluminace byla pečeť Přemysla Otakara II. z roku 1272.

Folio 22 - DRUHÁ JEZDECKÁ PODOBIZNA KRÁLE VÁCLAVA I. - k německému překladu téhož privilegia, rozměr vyobrazení 92 x 114 mm. Jezdec v plátovém brnění a okrovém varkoči s šedomodrými tečkami a s přilbou se stejnou výbavou jako u předchozí iluminace, drží korouhev a štít - oboje s českým lvem. Dvoudílný světle zelený kropíř (se zlatým dekorem při kraji) nese vpředu štít s plamennou orlicí a vzadu štít s moravskou orlicí. Zde platí totéž co u předchozí iluminace.

Folio 47v - PRVNÍ JEZDECKÁ PODOBIZNA KRÁLE PŘEMYSLA OTAKARA II. - k privilegii z r. 1269, rozměr vyobrazení 87 x 124 mm. Jezdec v brnění (plátovém na nohou a kroužkovém na ruce), ve světle modrém varkoči se žlutými lístky a v přilbici s korunkou, přikrývadly a klenotem (orlí křídlo posypané žlutými lístky) drží v napřážené pravici obnažený meč a v levici štít s rakouským břevnem. Kropíř je celoplošně pokryt heraldickou výzdobou - vpředu i vzadu je čtvrcen českými lvy a moravskými orlicemi.

Vyobrazení neodpovídá skutečnosti: celoplošná heraldická výzdoba kropíře se poprvé objevuje až na pečetí Jana Lucemburského roku 1322; přikrývadla, korunka na přilbě a lístky na klenotu i přikrývadlech jsou poprvé doloženy až za Václava II.⁶ Předlohou této iluminace byla nepochybně pečeť Karla IV. jako markraběte moravského.⁷ O heraldické výzdobě kropíře Přemysla Otakara II. nás spolehlivě informují jeho pečeti.⁸

Folio 49 - DRUHÁ JEZDECKÁ PODOBIZNA KRÁLE PŘEMYSLA OTAKARA II. - k privilegii z roku 1272, rozměr vyobrazení 87 x 123 mm. Jezdec v plátové zbroji, ve světle červenofialovém varkoči a s přilbou se stejnou výbavou jako u předchozí iluminace drží korouhev čtvrcenou českými lvy a moravskými orlicemi a v druhé ruce štít s rakouským břevnem. Kropíř je opět pokryt celoplošnou heraldickou výzdobou⁹ - bílí štýrští panteři v zeleném poli se střídají s trojicí černých korutanských lvů v žlutém poli. Předlohou byla předchozí iluminace. Heraldická výzdoba kropíře i korouhve je zcela iluminátorovou invencí, zcela bez konkrétního podkladu.

Folio 49v - JEZDECKÁ PODOBIZNA KRÁLE JANA LUCEMBURSKÉHO - k privilegii z roku 1323, rozměr vyobrazení 70 x 110 mm. Jezdec v brnění (plátovém - nohy, kroužkovém - ruka, šorc, závěs k přilbě) a otevřené přilbě (šlapu) s korunkou a křídlem posypaným lístky drží v napřážené pravici obnažený meč a v levici štít s českým lvem. Varkoč černý se zlatými tečkami. Kropíř okrový bez jakékoliv heraldické výzdoby.

Předlohou byla panovnická pečeť užívaná od roku 1322. Ačkoliv by zde byla oprávněná celoplošná heraldická výzdoba kropíře a čtvrcení štítu, došlo k redukci - k uplatnění znaku pouze na štít, a to navíc nesprávně - pečeti z let 1311 - 21 dokládají na štítu polskou orlici, mladší pečeti ukazují štít čtvrcený. Z dalších prvků zaráží absence přikrývadla, které jsou u Jana Lucemburského doložené. Rovněž otevřený typ přilby je neadekvátní.

Folio 60 - JEZDECKÁ PODOBIZNA MORAVSKÉHO MARKRABĚTE JANA JINDŘICHA - k privilegii z roku 1355, rozměr vyobrazení 86 x 128 mm. Jezdec v brnění a přilbě s červenobílými přikrývadly a klenotem (křídlem - černožlatě třikrát štípeným) s taseným mečem a štítem s moravskou orlicí. Kropíř je jasně červený s bílými čtyřcípými hvězdami. K barevnému řešení kropíře nejsou známé dobové podklady.

Ostatní listiny jsou doprovázeny majestátními či statuárními podobiznami vladařů, nebo pouze iniciálami. Karel IV. jako markrabě moravský - ač má jezdeckou pečeť - nemá jezdeckou podobiznu.

Z uvedeného tedy vyplývá, že jezdecké podobizny v Gelnhausenu kodexu A neodpovídají skutečnosti a jsou výtvarnou stylizací bez aspirací na zachycení skutečné heraldické výzdoby. To však nikterak nezmenšuje jejich výtvarné kvality a atraktivnost.

- 1 Viz - Brodský, Pavel, *Pečeti Jana Lucemburského*, Časopis Národního muzea, roč. CL, 1981, s. 117-136. Čarek, Jiří, *O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova*. Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy, díl VIII., 1938, s. 1-50. Homolka, Jaromír, *K ikonografii pečeti posledních Přemyslovců*. In: Umění doby posledních Přemyslovců, Praha 1982, s. 159-179. Nový, Rostislav, *K počátkům feudální monarchie v Čechách II. - K počátkům českého znaku*, Časopis Národního muzea, roč. CXLVII, 1978, s. 147-171. Petráň, Josef, *Český znak*, Praha 1970.
- 2 Friedl, Antonín, *Přemyslovci a Lucemburkové* (ikonografická řada českých králů středověkých) Praha 1938.
- 3 Kodex Gelnhausenův je uložen v Okresním archivu Jihlava, fond Městská správa Jihlava - úřední knihy a rukopisy, i. č. 17.
- 4 Viz - Homolka s. 168, Nový s. 169, Petráň s. 33.
- 5 Jezdeckou podobiznu Václava I. - jako mladšího krále zachycuje pečeť užívaná v letech 1228-30: kůň je bez kropíře, praporec je bez znamení, přilba je bez klenotu, na štítu je znamení orlice (pozdější panovnická pečeť není jezdecká).
- 6 Nejstarší doklad z 90. let 13. století je v básni minesengra Heinricha von Friberc (V. Sedláček, *O klenotu českého znaku*, Rodokmen I, 1946, s. 4), dále na nejstarší pečetě Kutné Hory (asi z r. 1300) a na variantě typáře pečetě Jana Lucemburského z let 1322-46. Úplný královský znak je zachycen v Erbovníku belgického herolta Gelre z let 1350-1370, na staroměstské mostecké věži v Praze (okolo r. 1380) a v Bibli Václava IV. z let 1389-1400.
- 7 Zatímco jezdecké Přemyslovské pečeti (i první pečeť Jana Lucemburského) zobrazovaly jezdce s praporcem, který má na kropíři rozmístěno několik erbů a jede vlevo, pak pečeť Jana Lucemburského z let 1322-46 a markrabská pečeť Karla IV. z let 1334-46 zobrazují jezdce s obnaženým mečem v pravici, s celoplošnou heraldickou výzdobou kropíře, jedoucího vpravo. Markrabská pečeť Karla IV. zobrazuje čtvrcený štít takto: 1. pole (tj. heraldicky pravé horní) s českým lvem, 2. a 3. s lucemburským lvem, 4. s moravskou orlicí (figury na kropíři s ohledem na pozici jezdce umístěny zrcadlově). Karlovu pečeť iluminátor znal z listiny z roku 1345 obsažené v kodexu. K zdůraznění hodnosti markraběte moravského vedlo iluminátora patrně to, že Jihlava je moravské město (Přemyslovy pečeti však dokládají spíše jeho snahu zdůraznit hodnost vévody rakouského).
- 8 Typ III. 1262, typ IIIa 1262-64,
typ IV. 1264-1270,
typ V. 1270-1277,
typ IV. 1277-1278 (viz příslušná literatura).
- 9 Je čtvrcen stejným způsobem jako na předchozí iluminaci, ale poněvadž figury nejsou umístěny na ose základny, ale na úhlopříčce, vzniká dojem, že kropíř není čtvrcen, ale dělen kosmo a šikmo.

1. Gelnhausenův kodex A, folio 9; první jezdecká podobizna krále Václava I.

2. Gelnhausenův kodex A, folio 22; druhá jezdecká podobizna krále Václava I.

3. Gelnhäuserův kodex A, folio 47v; první jezdecká podobizna krále Přemysla Otakara II.

4. Gelnhausenův kodex A, folio 49; druhá jezdecká podobizna krále Přemysla Otakara II.

5. Gelnhausenův kodex A, folio 49v; jezdecká podobizna krále Jana Lucemburského.

6. Gelnhausenův kodex A, folio 60; jezdecká podobizna moravského markraběte Jana Jindřicha.

7. Pečeť Přemysla Otakara II., V. typ, revers, 1272 (OA Jihlava).

8. Pečeť Jana Lucemburského, II. typ, 1323 (OA Jihlava).

Foto Jana Kourková.

Die Reiterbildnisse der Přemysliden und der Luxemburger im Gelnhausens Kodex A

David Junek

Die Sammlung der Privilegien, Statuten und Schiedssprüche des Iglauer Stadt- und Bergrechts wurde von Johannes von Gelnhausen begründet. Ausser ihm waren zwei weitere Schreiber und zwei Illuminatoren daran beteiligt. Die Entstehung wird zwischen 1400 und 1408 angesetzt. Sehr interessant ist die heraldische Lösung des Schildes, der Fahne und besonders der Pferdebedeckungen bei den fünf Bildnissen der böhmischen Könige Wenzel I, Přemysl Otakar II und Johannes von Luxemburg. Die Bildnisse befinden sich stets bei dem Iglau zuerkannten Privilegium.

Unzweifelhaft stellten die Abbildungen auf den Siegeln der Urkunden die Grundlage für die Bildnisse dar, doch wie eine eingehende Analyse beweist, gingen die Illuminatoren damit ziemlich frei um. Aus diesem Grund kann der Forscher auf dem Gebiet der Heraldik die Illuminationen des Kodex Gelnhausen nicht als die alleinige Quelle für die Erschließung der Reiterbildnisse der böhmischen Könige betrachten, er muss vielmehr auch die zugehörigen Siegel der Herrscher auswerten. Diese Feststellung mindert jedoch nicht im geringsten die ausserordentliche bildnerische Qualität dieser Illuminationen.

Adresa autora:

David Junek, Městské muzeum a galerie, Tylova 114, Polička.